

e-ISSN: 2718-000X

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

SEYDA MOLLA MUSA GEÇİT ÖZEL SAYISI

Aralık
2023

Cild:4
Sayı: 4

academindex

ASOS
indeks

idealonline

Google
Scholar

ACARINDEX
academic researches index

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/gemder>

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

(GEMDER)

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

SEYDA MOLLA MUSA GEÇİT ÖZEL SAYISI

e-ISSN: 2718-000X

YIL: 4, CILT: 4, SAYI: 4

Aralık-2023

Yönetim / Management

Sahibi / Owner

Dr. Nihat DEMİRKOL

İletişim Bilgileri / Contact Information

***Adres / Address:* İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**

***Telefon :* 5433085970**

***E-Posta / E-Mail:* gemder2020@hotmail.com**

Genç Mütfekkirler Dergisi Uluslararası bilimsel **hakemli** bir e-dergidir. Yılda dört kez, Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında yayınlanır. Derginin yayın dili Türkçe, İngilizce, Arapça ve Farsçadır. Yayınlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden kesinlikle editörler sorumlu tutulamazlar. Makalelerde belirtilen görüşler, *Genç Mütfekkirler Dergisi*'nin görüşlerini yansıtmazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları *Genç Mütfekkirler Dergisi*'ne aittir.

idealonline

academindex

Yayın Kurulu / Editorial Board

BAŞ EDİTÖR / EDITORS

Dr. Nihat DEMİRKOL

EDİTÖRLER / ASSOCIATE EDITORS

Musa GÜL

ALAN EDİTÖRLERİ

Osman BAYRAKTUTAN

Ekrem UYSAL

İbrahim AKGÜN

Sinan ÖZYURT

Bayram DEMİR

Ahmad ALHALİL

Ali SEVDİ

Mehmet Nuri AYYILDIZ

Zeynep AKBUDAK

Kadir AL

Ahmet ÇETİN

DİL EDİTÖRLERİ

Moulay El Hassan EL HAFİDİ (Arapça)

Zeynep AKBUDAK (İngilizce)

Ali SEVDİ (Farsça)

Yayın ve Danışma Kurulu / Advisory Board

Chivu Luminita, National Institute of Economic Research, “Costin C.

Kiritescu”, Romanian Academy, Romania

George Georgescu, National Institute of Economic Research, “Costin C.

Kiritescu”, Romanian Academy, Romania

Andrei Jean Vasile, National Institute of Economic Research, “Costin C.

Kiritescu”, Romanian Academy, Romania

Sima Violeta, Petroleum-Gas University of Ploiești, Romania

Gheorghe Ileana Georgiana , Petroleum-Gas University of Ploiești, Romania

Ladaru Georgiana-Raluca, Bucharest University of Economic Studies,
Romania

Predrag Vukovic, Institute of Agricultural Economics, Belgrade, Serbia

Vasilii Erokhin, Harbin Engineering University, School of Economics and
Management, P.R.China

Mile Vasic, European Marketing and Management Association, Bosnia &
Herzegovina

Prof. Dr. Şadi EREN, Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan YILMAZ, Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Salih GECİT, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN, Batman Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Harun KIYLIK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Abdulhekim AĞIRBAŞ, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Mehmet Nuri AYYILDIZ	Molla Musa (Geçit) el-Celâli'nin Fıkıh Doktrini Üzerine Analitik Bir Değerlendirme An Analytical Assessment on the Fıkh Doctrine of Molla Musa (Gecit) al-Jalalı	98-114
Emrullah BOLAT	Molla Musa El-Celâli'nin (Geçit) Hadisle İlgili Eser ve Görüşleri The Works and Views of Mullah Musa Al-Jalâli on Hadıth	115-154
Ebuzer BAYRAM	Molla Musa el-Celâli'nin (1938-2021) Kurmuş Olduğu Ahmed Yesevî Camii ve Medresesi'nin Dünü Bugünü	155-171
Adnan YUSUFOĐLU	Molla Musa el-Celali'nin Mecmuatu'l-Ulum Eserinde Belađatta Bedii İlmi Bedii Science in Rhetoric in Molla Musa el- Celali's Mecmuatu'l-Ulum Work البالغة في علم البديع عند مال موسى الجاللي من خالل كتابة مجموعة العلوم	172-188
Nesim SÖNMEZ	Molla Musa Celâli'nin (Geçit) Kürtçe Eserlere Yaptığı Şerhler Üzerine Bir İnceleme An Examination Of Molla Musa Celâli's Commentaries On Kurdish Works.	189-215
Hüseyin GÜLER	Molla Musa Celâli'nin Eserlerinde İslam Mezhepleri Islamic Sects in the Works of Molla Musa Celali	216-241

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

SEYDA MOLLA MUSA GEÇİT ÖZEL SAYISI

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 4, Cilt: 4, Sayı: 4

Aralık-2023

MAKALE BİLGİLERİ

Molla Musa Celâfî'nin (Geçit) Kürtçe Eserlere Yaptığı Şerhler Üzerine Bir İnceleme

An Examination Of Molla Musa Celâlî's Commentaries On Kurdish Works.

YAZAR

Nesim SÖNMEZ

Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniv. Yaşayan Diller Enstitüsü

nesimsonmez@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6315-6075

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 08.10.2023

Makale Kabul Tarihi: 23.11.2023

Sayfa Aralığı: 189-215

ÖZET

Klasik edebiyat sahasında telif edilen eserlerin dili ağırdır. Divan şairi, eserini kaleme alırken garip ifadeler kullanır, anlaşılması zor kavramlara yer verir, imge, simge ve semboller üzerinden hareket eder. Bu durum, söz konusu eserlerin anlaşılmasını zorlaştırmakta dolayısıyla şairler tarafından kullanılan bu kelime ve kavramların ne anlama geldiklerinin, sahanın uzmanları tarafından anlatılma ihtiyacını doğurmaktadır. Klasik Kürt edebiyatı sahasında da yazılan birçok eserin dili ağırdır ve çoğu zaman imgeler üzerinden mesajlar verilmiştir. Araştırmanın konusu, Molla Musa Celâlî'nin Kürtçenin Kurmanci lehçesiyle telif edilen bazı eserlere yaptığı şerhleri inceleyip analiz etmektir. Klasik edebiyat türünde telif edilen eserlerin günümüzde doğru bir şekilde anlaşılması ve müelliflerinin eserlerinde vermek istedikleri mesajların okurlara, amacına uygun bir şekilde aktarılmasını sağlamak büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla söz konusu eserlerin anlaşılması için yapılan şerhlerin ilgili sahalarda tanıtılması, araştırmacıların ve halkın yapılan bu şerhlerden haberdar olmalarını ve onlardan faydalanmalarını sağlamak önemlidir. Araştırmanın Amacı, Molla Musa Celâlî'nin hangi Kürtçe eserlere şerh yazdığı, yaptığı bu şerhlerin edebiyat sahasındaki yerinin ne olduğu, şerhinde hangi metot ya da metotları kullandığı, şayet varsa bu sahada yaptığı yeniliklerin neler olduğunu tespit etmektir. Çalışmada nitel araştırmanın betimleme yöntemi kullanılmış olup konu kaynaklar, tarama modeliyle bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın sonucunda Celâlî'nin söz konusu eserler için yazdığı şerhin, eserlerin kolay ve sahit bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunduğu ve dilsel bazı sorunları çözdüğü sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Kürt Edebiyatı, Metin Şerhi, Molla Musa Celâlî, Ahmed-i Hanî, Molla Halil es-Si'irdî.

ABSTRACT

In the field of classical literature, the language used in authored works can be complex. Classical poets employ unique expressions, introduce challenging concepts, and often work with symbols and imagery. This complexity can make it difficult for readers to understand these works, leading to the need for experts in the field to explain the meanings behind the words and concepts used by the poets. In classical Kurdish literature as well, many works are written in a complex language, and messages are often conveyed

through symbols and imagery. The subject of this research is to examine and analyze Molla Musa Celâli's (1938-2021) commentaries (şerh) on some works written in the Kurmanji dialect of Kurdish. Ensuring a correct understanding of works authored in the classical literary genre and conveying the messages that authors intended to communicate to readers in an appropriate manner is of great importance in contemporary times. Therefore, introducing these commentaries in the relevant fields, making researchers and the public aware of them, and allowing them to benefit from these commentaries are crucial. The aim of this research is to determine which Kurdish works Molla Musa Celâli wrote commentaries on, the role of these commentaries in the field of literature, the methods he used in his commentaries, and any innovations he may have introduced in this field, if applicable. In this study, the qualitative research descriptive method was used, and various sources on the topic were compiled through a literature review model. The research results indicate that the commentaries he wrote for these works have contributed to a better and more accurate understanding of the works and have helped resolve some linguistic issues.

Keywords: Classical Kurdish Literature, Text Commentary, Molla Musa Celâli, Ahmed-i Hanî, Molla Halil es-Si'irdî.

Giriş

Çalışmanın konusu; Molla Musa Celâli'nin Klasik Kürt Edebiyatı sahasındaki hangi eser ya da eserlere şerh yazdığının tespit edilmesi, elde edilen bilgilerin tasnif edilmesi, şerh yaparken hangi metodu kullandığı, bugüne kadar Klasik Kürt Edebiyatı sahasında şerh yapan şârihler arasındaki yerinin ne olduğunu araştırmaktır. Çalışmada Molla Musa'nın şerh ettiği Kürtçe eserlerin kısaca tanıtımı yapılmıştır. Eserlerin tanıtımı yapılırken önce müellif hakkında kısaca bilgi verilmiş daha sonra eser tanıtılmıştır.

Bu konunun seçilmesinin amacı yapılan literatür taramasında bugüne kadar ilgili konu hakkında yapılmış herhangi bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Yapılan bu çalışma ile Kürt edebiyatı sahasında yapılan şerhler konusunda yeni bakış açılarını sağlayacaktır.

Çalışmanın sınırları; Molla Musa'nın hayatına kısaca değinildikten sonra müellifin sadece Kürtçe yazılan eserlere yaptığı şerhleri inceleyip analizlerini yapmaktır.

Çalışmada nitel araştırmanın derleme, betimleme, analiz ve sentez metodu kullanılmıştır. Öncelikle Molla Musa'nın hangi eserlere şerh yazdığı tespit edilerek ilgili şerhlere ulaşılmıştır. Araştırmaya başlarken karşılaşılan en büyük zorluk şârihin yaptığı şerhlerin nüshalarına ulaşmaktır. Yazılan şerhlerin temin edilmesinde merhum Molla Musa'nın oğlu Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Kelam Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. M. Salih Geçit'in yardımına başvurulmuştur. Doküman temini noktasında kendilerinin önemli katkıları olmuştur.

Yapılan literatür taramasında 2019 yılı içerisinde Molla Musa Celâlî hakkında üç yüksek lisans tezinin yapıldığı bunlardan birincisinin Avin Ali tarafından Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde *Molla Mûsâ el-Celâlî'nin Belâğat İlmindeki Metodu* konulu olduğunu, ikincisinin Adnan Youssef tarafından yine aynı üniversite ve enstitüde *Molla Musa el-Celâlî'nin Nahiv ve Sarf'taki Metodları* konulu olduğunu üçüncüsünün de Hüseyin Güler tarafından 2019 yılında Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde *Molla Musa el-Celâlî'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı* konulu olduğunu ayrıca M. Salih Geçit tarafından 20-21 Eylül 2014 tarihinde Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevi Sempozyumunda sunduğu *Molla Musa Celâlî ve Kürtçe Mevlit Üzerindeki Şerh Çalışması* adlı bir tebliğ ile Mehmet Seyid Geçit tarafından 30 Aralık 2017 tarihinde Uluslararası Din Bilimleri Çalıştayında sunduğu *Medrese Eğitiminde Yeni Bir Teklif: Molla Musa el-Celâlî Örneği* adlı bir tebliğlerin sunulduğunu tespit ettik.

Çalışma giriş, sonuç ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Molla Musa'nın hayatı ve eserleri anlatılmış, ikinci bölümde ise şerh ettiği Kürtçe eserler kısaca tanıtılmış, yaptığı şerhler, kullandığı dil ve metod irdelenmiştir.

1. Molla Musa Celâlî

1.1. Hayatı

Molla Musa Celâlî 1938 yılında Ağrı ilinin Doğubayazıt ilçesine bağlı Telçeker (Subhana Jêrîn) köyünde fakir bir ailede doğdu. Babasının adı Hasan, dedesinin adı Ubeyd, anasının adı ise Gulê'dir. Rivayetlere göre dedelerinden olan Ahmet Efendi'nin saçlarının dökülmüş yani kel olması hasebiyle halk arasında Kürtçede kel anlamına gelen "Keçel" lakabı verilmiş ve kendisinden sonraki nesline de "Keçeli Aşireti" adı verilmiştir. Ancak Keçeli Aşiretine mensup olanlar kendilerini "Celali Aşireti'nin" bir kolu olarak görmektedirler. Bu nedenle müellif, "Celâlî" nisbesini kullanarak kendisini Molla Musa

el-Celâlî olarak tanıtmaktadır (Celâlî, 2003: 227; Gecit, 2015: 157). Künyesi Musa b. Hasan b. Ubeyd b. Yusuf b. Mahmut b. Ömer b. İsmail b. Ahmet Keçel el-Celâlî'dir (Güler, 2019: 29).

Molla Musa Celâlî, 1958/59 yılında kendî köyü olan Telçeker köyünden dayısı Ali Beyin kızı Hatun Hanımla evlenir. Bu evlilikten iki kızı, sekiz oğlu olur. Şu anda bir kızı ile altı oğlu hayatta olup bir kızı, iki oğlu da vefat etmiştir.

Askerlik vazifesini yerine getirmek için 1961 yılında Mardin'e giden Celâlî, 1963 yılının ortalarında yani iki buçuk yıl askerlik görevinin ardından Doğubayazıt ilçesine bağlı Nıço, Gırberan, Kalecik ve Girikan köylerinde yaklaşık olarak 11 yıl fahri imamlık ve müderrislik görevini yapar. Molla Musa, 1969 yılında devletten kadro aldıktan sonra Zorava Köyünde 6 yıl, Noreşin Köyünde 2 yıl ve Harik Köyünde de 7 yıl resmi olarak imamlık ve müderrislik görevini yapar. 1982-1984 yılları arasında Doğubayazıt ilçe merkezinde resmi vaizlik ve Kur'an Kursu hocalığını yapan Celâlî, daha sonra tayinini Ağrı ilinin Eleşkirt ilçesine bağlı Haydaroğlu köyüne aldırıp orada 1986-1988 yılları arasında imamlık ve müderrislik yapar. Daha sonra Eleşkirt'in Körpeçayır (Şanezer) köyüne 1 yıl, Dalbahçe (Korım) köyünde de 2 yıl imamlık ve müderrislik yapar. Müderrislik hayatı süresince çok sayıda talebe yetiştirmiş ancak birkaç kişi hariç kimseye icazet vermemiştir. İcazet vermemesinin sebebi kendisine göre; çağımızda ilim, amel, ihlas açısından icazeti, hak edecek kişilerin az olması, icazeti aldıktan sonra medrese açıp uzun süre ders verip ilmiyle amel edecek ve sahih fetva verecek talebelerin az olmasındandır. Celâlî'ye göre hak etmeyen birine bu kıymetli belgeyi vermemek ilmin saygınlığını arttırmak demektir. Molla Musa Celâlî, uzun yıllar yürüttüğü imamlık görevinden 1991 yılında emekli olup Doğubayazıt ilçe merkezinde açtığı medresede talebe yetiştirip kitap telif etmeye başladı (Benek 2017; Gecit 2015:158-159). Molla Musa Celâlî 30.10.2021 tarihinde Ağrı ilinin Doğubayazıt ilçesinde vefat eder ve aynı ilçede defnedilir. Molla Musa, Kürtçenin yanında Arapça, Farsça ve Türkçeyi iyi derecede biliyordu.

1.2. Tahsil Hayatı

Musa Celâlî, 1944 yılında köyde ilkokul eğitimine başlayıp 1949 yılında mezun olur. Bu arada köydeki sofulardan elif bayi okumaya başlar, daha sonra akrabası Ali Çavuş adında bir şahıstan Kur'an'ı okumayı öğrenir. Arap harflerini tanıyan ve harekeli metinleri okumayı öğrenen Celâlî, Kur'an-ı kendi kendine tecvitsiz bir şekilde okuyup hatmeder.

Daha sonra köylerine Molla Muhammed Celali'nin talebesi Kızılkaylı Molla Mustafa gelir. Celâlî, bu hocadan İmam-ı Rafî'i'nin "Muharrer" adlı kitabı okur. Onun çalışkanlığı köylerindeki İlkokul öğretmeninin dikkatini çeker, yakın akrabalarına Musa'yı devlet okulunda okutmasını önerir. Öğretmenin önerisi üzerine 11 yaşında olan Musa, 1949 yılında yapılan öğretmen okulu sınavına girer, sınav sonucunda Van'ın Muradiye (Bêgirî) kazasında bulunan Arnis Öğretmen okulunu kazanır¹. Musa kaydını yaptırmak için uzun bir yolculuğun ardından yorgunluk ve uykusuzluktan dolayı gözleri morarmış ve kanla dolmuş bir vaziyette ilçeye ulaşır. İlçede bulunan ilgili sağlık kuruluşuna müracaat edip okula kayıt yaptırmak için herhangi bir sağlık sorununun olmadığına dair sağlık raporunu almak ister. Onun bu vaziyette gören doktor kendisinde Trahoma hastalığı olduğunu söyleyerek kendisine sağlık raporunu vermez. Celâlî, bu nedenden dolayı okula kaydını yapamayınca üzgün bir vaziyette köyüne döner (Benek, 2017; Youssef, 2019, 13).

Örgün eğitimde okuma imkânını bulamayan Musa, medrese eğitimine yönelir. Bu amaçla Bitlis'in Güroymak (Norşin) ilçesinde bulunan medreseye gider ancak iptidai seviyede olduğu için burada kendisine yer bulmaz. Bunun üzerine çevredeki bazı medreseler gider fakat buralarda da yer bulamaz. Nihayetinde Muş'un Bulanık (Kop) ilçesine bağlı Tırtop köyünde bulunan medreseye gidip yerleşir. Burada Molla Sadık'ın kardeşi Molla Reşit'ten "İzzî" adı verilen kitabı okuyarak medrese tahsiline başlayan Molla Musa bu medrese de "Şerhu'l-Muğni" adı verilen kitaba kadar devam eder (Gecit, 2015, 158).

Celâlî, 1950-1952 yılları arasında o zaman kaza olan Iğdır'ın Hoşhaber köyüne gidip Molla İbrahim el-Iğdri'den "Şerhu'l-Muğni" adlı kitaptan başlayarak İmam Suyûti'nin "Elfiye" adlı esere yazdığı ünlü şerh kitabı "el-Behcetü'l-Mardıyye 'Ala'l-Elfiyye" ye kadar devam eder. Molla Musa daha sonra bölgede bulunan medreselerde özellikle Malazgirt ilçesinde ders veren Molla Abdülkerim, Molla Muhammed, Molla Abdurrahman Durre'nin kayınpederi Molla Ali, Molla İbrahim Ağdadî, Seyh Abdurrahim b. Seyh Yahya Coxreşî. Molla Semsuddîn (1956-1957), Molla Sadreddin Yüksel, Molla Abdulvehhab ve Seyyid Abdurrahman ed-Dêrizbînî'den (ö. 2000) ders alarak tahsiline devam eder. Son olarak icazetnamesini Siirt'in Baykan ilçesinde bulunan Şeyh Muhyeddin el-Havîl'den (ö. 1987) alarak medrese tahsilini nihayete erdirir (Benek, 2017; Celâlî, 2003, 227).

¹ Arnis Öğretmen Lisesi, Van'ın Erciş ilçesine değil Muradiye (Bêgirî) ilçesine bağlıdır. Günümüzdeki adı Alpaslan Anadolu Öğretmen Lisesidir.

Medrese tahsilini 1956-57 yılında bitiren Molla Musa memleketine dönüp Doğubayazıt ilçesine bağlı Çiftlik, Nêço ve Nureşin Köylerinde hem imamlık vazifesini ifa eder hem de medresede talebelere ders verir (Benek 2017; Celâlî 2003:227). İmamlık ve müderrislik yaptığı dönemlerde de bölgedeki medreselerle ve âlimlerle olan irtibatını kesmeyen Celâlî, Molla Sadettin Yüksel (1920-2004) ve Şeyh Muhyeddin el-Havîl gibi âlimlerle her daim irtibat halinde olmuştur (Benek, 2017)².

1.3. Eserleri

Molla Musa el-Celâlî 2021 yılında vefat ederken arkasında hatırı sayılır sayıda eser bırakmıştır. İlim öğrenme ve öğretme aşkı olan Molla Musa'nın 2003 yılından itibaren yazmaya başladığı eserler ve muhtevaları hakkında bu başlık altında kısaca bilgi verilecektir. el-Celâlî tahsil hayatı boyunca medreselerde okuduğu ve okuttuğu kitapların dilinin Arapça olması nedeniyle gerek telif ettiği ve gerekse şerh ettiği eserlerin çoğunun dilinin de Arapça olmasına zemin hazırlaması kuvvetle muhtemeldir. Molla Musa'nın yazdığı her bir eserin el yazması, ailesinin şahsi kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.

1. *Mecmûatu'l-'Ulûm*: Şark medreselerinde okutulan Sarf, Nahiv, Fıkıh Usûlü, Tefsir Usûlü, Hadis Usûlü, Belagat gibi 15 çeşit temel dersin özeti mahiyetinde ansiklopedik bir eser olup 2003 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celâlî, 2003).

2. *Mecmûatu'l-Kasâid*: Cahiliye dönemi Arap toplumunun meşhur şairleri olarak adlandırılan Muallakât-ı Seb'a şairlerinin şiirleri ile İslami dönem Arap şairlerin yazdıkları kasideleri şerh eden bir eser olup 2005 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celâlî, 2005).

3. *Mecmûatu'l-Fevaid*: Her medrese talebesinin bilmesi gereken temel bilgileri içinde barındıran ansiklopedik bir eser olup 2006 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celâlî, 2006).

4. *Mecmuatu'l-Fetâvâ*: Ehl-i Sünnetin dört mezhebi ile Caferi Mezhebine ait çağdaş konulara yönelik fetvaların ele alındığı bir eser olup 2006 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celâlî, 2006a).

5. *Mecmuatu'l-Makâsid*: İslam Dininin ikinci temel kaynağı olan hadis kitaplarından Buhâri, Muslim, en-Nihâye ve el-Camiu's-Sağir gibi eserlerde geçen mücmel ve müşkil

²Molla Musa Celâlî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: <https://www.youtube.com/watch?v=iWhs8Wczbhs>

hadislerin, haşıye ve şerhlerle izah edildiği bir eser olup 2006 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celalî, 2006c).

6. *Mevlid ve Divan:* Eskiden beri doğu bölgesinde okutulan Mevlid kitabının sadeleştirilmiş hali ile Molla Musa'nın muhtelif zamanlarda yazdığı şiirlerin şerh edildiği bir eser olup 2007 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celalî, 2007).

7. *Hâşiyetun 'alâ İşârâti'l-İ'câz:* Bediuzzaman Said Nursi'nin (1878-1960) Kur'an belagâtı ve i'cazı ile ilgili telif ettiği tefsirin mukaddimesindeki zor ve anlaşılması güç ibarelerin izah edilmesi için yazılan bir eser olup 2008 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celalî, 2008).

8. *Şerhu Kasâidi İbnü'l-Fâriz:* Ünlü Arap şairi İbnü'l-Fariz'in (ö. 632/1235) şiirlerinin şerh edildiği bir eser olup 2008 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celalî, 2008b).

9. *Şerhu Ebyâti Târihu'l-Hulefâ:* İmam Suyüti'nin *Târihu'l-Hulefâ* adlı eserinde geçip anlaşılması müşkil olan şiirleri şerh eden bir eser olup İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celalî, t.y.).

10. *Şerhu Ebyâti Nûru'l-Ebsâr:* Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'in on iki imamının hayatlarının ele alındığı *Nuru'l-Ebsâr* adlı eserde geçen zor ve anlaşılması güç ibarelerin izah edilmesi için yazılan bir eser olup İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

11. *Bazı Şüphelere Cevaplar:* Modern ilahiyatçılar arasında tartışılan bazı konuları ele alan bu eser olup akademisyen Şehmuz Demir tarafından Arapçadan Türkçeye çevirisi yapılarak 1997 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celalî, 1997).

12. *Kızıl İcaz Şerhi:* Bediuzzaman Said Nursi'nin mantık ilmi ile alakalı talikatlarının bulunduğu bu eserde müşkil olan kısımların şerhinin yapıldığı bir eser olup 2008 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celalî, 2008b).

13. *Tefsiru'l-Muhmel Haşıye:* Tefsiru'l-Muhmel adlı Kur'an tefsirinde müşkil olan kısımların şerhinin yapıldığı bir eser olup 2008 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celalî, 2008d).

14. İhsan Süreyya Sırma'ya Reddiye: Emekli akademisyen İhsan Süreyya Sırma'nın "Hilafetten Saltanata" adlı eserinde ileri sürdüğü bazı iddialara reddiye olarak yazılan bu eser henüz basılmamıştır.

15. Ta'likât 'Alâ Haşiyeti'l-Kızılıcî 'Alâ Tasrifî'l-Eşnevî: Eşnevî'nin Sarf ilminde yazdığı kitabın üzerinde yazılmış bulunan Kızılıcî Haşiyesinin tefsirinde müşkil kısımların şerhinin yapıldığı bir eser olup 2009 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celalî, 2009g).

16. Mecmuatu'r-Resâil: Dört risaleden oluşan bu eser, modern dönemde tartışılan sünnetin hücciyeti, recm, riddet, sigara, sigorta, organ nakli, Mehdi'nin gelişi, Hz. Hızır konusu, kabir azabı, şefaat gibi itikadî ve fikhî konuları ele alan eser 2009 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celalî, 2009d).

17. Er-Risaletu'd-Daiyye İlâ Muhabbatî Muaviye: Muviye hakkında geleneksel Ehl-i sünnet ulemasının görüşlerini içeren bu eser İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

18. Nefyu'l-Ciheti ve'l-Hulûli ve'l-İttihâdi ve'l-Mekân 'anil'llâhi'l-Vahidi'l-Kahhâri'r-Rahmân: İslam akidesinin ulûhiyet konusunda Mücessime, Müşebbihe, Ehl-i Sünnet ve Mutezile mezhepleri arasında tartışılan hulul, ittihad, cihet ve mekân konuları ile alakalı ayet ve hadisler ışığında selef ile halef ulemasının izahatları ele alan eser olup 2009 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celalî, 2009e).

19. Ta'likât 'alâ'l-Kitâbi'l-lezi Yebhasu a'ni'l-lâh: Said Havva tarafından yazılan "Allah" isimli kitabın müşkil yerlerinin anlaşılmasını sağlamak için bazı ta'liklerin yer aldığı bir eser olup İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

20. Senau's-Sakaleyn fî Menâkıb-i'ş-Şeyheyn Ebî Bekir es-Siddik ve Ömer el-Farûk: Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer hakkında İslam'ın temel kaynaklarından alınan nakillerle oluşturulan bir eser olup 2009 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celalî, 2009f).

21. Celâu'l-Ayneyn fî Menâkıbi'l-Hateneyn Osman zî'n-Nûreyn ve Alî Ebî's-Sibteyn: Hz. Osman ile Hz. Ali hakkında İslam'ın temel kaynaklarından alınan nakillerle oluşturulan bir eser olup 2009 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celalî, 2009b).

22. El-Envâru's-Satia fî'l-Ecvibeti 'ani'l-İ'tirâdâti'l-Vârideti 'alâ'l-Hulefâi'l-Erbaa: İslam'ın dört halifesi hakkında ileri sürülen bazı itirazlara ve şüphelere karşı cevap

niteliğinde bir eser olup 2009 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celalî, 2009c).

23. *Nûru'l-Basar fî Menâkibi'l-Eimmeti'l-İsney Aşer*: Ehl-i beytin on iki imamının hayatlarının ve İslam tarihindeki yerlerinin anlatıldığı bir eser olup 2009 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celalî, 2009a).

24. *Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdî Şerhu'l-Mevlidi'l-Kurdî*: Molla Hüseyin el-Batei'nin Kürtçe manzum olarak yazdığı mevlidin, Arapça şerhinin yapıldığı bir eser olup İstanbul'da İhvan Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Geçit, 2017, s. 500).

25. *Feyzu'l-Kadiri'l-Allâm Şerhu Nehci'l-Enâm*: Molla Halil es-Si'irdî tarafından yazılan "Nehcu'l-Enâm" isimli eserin Arapça şerhinin yapıldığı bir eser olup 2010 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celalî, 2010a).

26. *Feyzu'l-Kadiri'r-Rahmân Şerhu Nevbihârâ Biçûkân*: Ahmed-i Hânî'nin "Nevbihar" isimli eserinin Arapça şerhinin yapıldığı bir eser olup 2010 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celalî, 2010c).

27. *Feyzu'l-Kadiri'l-Mennân Şerhu Aqîdeti'l-Îmân*: Ahmed-i Hânî'nin "Akaîda İmânê" isimli eserinin Arapça şerhinin yapıldığı bir eser olup 2010 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

28. *Mecmuatu'l-Fuyûdât*: Melaê Batei'nin Mevlidi, Molla Halil es-Si'irdî'nin Nehcu'l-Enâmı ve Ahmed-i Hânî'nin Nevbihar ile Akaida İmanê adlı eserlerin Arapça yapılan şerhlerinin tek cilt halinde 2012 yılında İhvan Yayınları tarafından yayınlanan eserdir (Celalî, 2012).

29. *Şerhu Tefsîri'n-Nesefî*: Nesefî tefsiri diye bilinen "Medâriku't-Tenzîl ve Hekâiku't-Te'vîl" adlı eserin müşkil kısımları üzerine yapılan bir şerh olup 2018 yılında İstanbul'da altı cilt halinde Ravza Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

30. *Tuhfetu'l-Habîb*: Ehl-i sünnet ve'l-cemaat fırkasının itikadî esaslarının, bazı fikhî meselelerin Şafî ve Hanefî Mezheplerine göre açıklamalarının yapıldığı ve tasavvuf konularının muhtasar bir şekilde işlendiği bir eserdir. Eserde yayınevi ve tarih bilgisi bulunmamaktadır.

31. *Hediyetu'l-Fakîr fî Beyâni Ezkâri'l-Kadîr*: 2018 yılında basılan bir dua kitabıdır. Eserde yayınevi ve yeri bilgisi bulunmamaktadır (Celalî, 2018b).

32. *Haşiyetu'l-Celali 'ala Tefsîri'l-Beyzavi*: Beydavi tefsirinin şerhi olup henüz basılmamıştır.

33. *Feyzu'l-Kadiri'l-Metin Şerhu Kitabı Mem ve Zin*: Ahmed-i Hânî'nin "Mem û Zin" isimli eserinin Arapça şerhinin yapıldığı bir eser olup 2018 yılında İstanbul'da İhvan Yayınları tarafından yayınlanmıştır (Celâlî, 2018a).

34. *Feyzu'l-Kadiri'l-Barî Şerhu Divanu'l-Mela Ahmed el-Cizîrî*: Molla Ahmed el-Cizîrî'nin "Divanı" isimli manzum eserinin Arapça şerhinin yapıldığı eserdir. Hâlihazırda çocukları tarafından yayına hazırlanmaktadır.

2. Molla Musa Celâlî'nin Klasik Kürtçe Eserlere Yazdığı Şerhler

2.1. Şerh Ettiği Kürtçe Eserler

Bu başlık altında Molla Musa el-Celâlî'nin şerh ettiği Kürtçe eserler kısaca tanıtıldıktan sonra şârihin yaptığı şerhler hakkında bilgi verilecektir.

2.1.1. Mela Ehmedê Cizîr Divanı

Melayê Cizîrî, XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın ilk yarısında Cizre'de yaşayan bir şairdir. Asıl adı Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Cezerî'dir (ö. 1050/1640). Cizîrî'nin içinde 114 şiirin bulunduğu Kürtçe mürettep bir divanı bulunmaktadır (Melayê Cizîrî, 2011). Bünyesinde çok sayıda metaforik ve alegorik unsurlar barındıran divanda birçok dini kavrama gönderme yapılmış, yoğun olarak imge, simge ve sembol kullanılmıştır. Divanda gazel, methiye, rubai ve terkiibî-i bend nazım türünden şiirler bulunmaktadır. Eserde gazel nazım türünde hatırı sayılır şiirin bulunmasından dolayı şair, daha çok gazelleriyle şöhret bulmuştur. Divanın bilinen en eski nüshası Tayyar Paşa tarafından 1260/1844 yılında istinsah edilen el yazmadır (Sönmez, 2015:140).

Molla Musa el-Celâlî, Melayê Cizîrî'nin mürettep divanının şerhini, vefatına yakın bir dönemde bitirmiştir ancak çok arzu etmesine rağmen hayatta iken yaptığı bu şerh basılamamıştır. Şârih, divana yaptığı şerhe "*Feyzu'l-Kadiri'l-Barî Şerhu Divanu'l-Mela Ahmed el-Cizîrî*" adını vermiştir. Müellifin kendi el yazması olan bu şerh, oğulları Muhammed Ferid ve Muhammed Salih Geçit tarafından bilgisayara aktarılmış, gerekli tashihler ve ta'likler yapılmış, yayın aşamasına getirilmiştir. Eserin başında muhakkiklerin kısa bir önsözü, Melayê Cizîrî'nin biyografisi, şârih Molla Musa el-Celâlî'nin hayatı, aldığı ilmi icazetnamesi, eserlerinin tanıtımı ve belagat ilmi hakkında kısaca bilgi bulunmaktadır.

Şârih, şerh yaparken önce kaynak metinden konunun bütünlüğünü göz önünde bulundurarak bir ya da birkaç beyti harekeli verdikten sonra beş başlık altında kaynak metni şerh etmiştir. Celâlî, eserin tamamında bu yolu izlemiştir.

Birinci başlık dil başlığıdır. Bu başlıkta beyitlerde geçen her bir kelimelerin anlamını vermiş, izah etmesi gereken Kürtçe gramer kuralları var ise açıklama cihetine gitmiş, ikinci başlıkta beytin Arapça çevirisini yapmış, üçüncü başlıkta beytin günümüz Kürtçesini vermiş, dördüncü başlıkta konu ile alakalı belagat konularına değinmiş, beşinci başlıkta ise ta'likata yer vermiştir. Dördüncü ve beşinci başlıklarda konuyu izah ederken zaman zaman ayetlerden, hadislerden, klasik şairlerin şiirlerinden ve İslam âlimlerin ileri sürdüğü görüşlerden de örnekler vermiştir.

2.1.2. Nûbihara Piçûkan

Nûbihara Piçûkan, Ahmedî Hânî'nin (1671/52-1707) Kürtçe telif ettiği manzum eserdir. Hanî, Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesinde doğmuş, iyi bir medrese tahsilinden sonra saray kâtipliğini yapmış ve medrese hocalığını yapmış bir âlimdir. Doğu medreselerinde okuyan Kürt çocukların istifade etmesi gayesiyle 1683 yılında manzum türünde Kürtçe-Arapça küçük bir sözlük hazırlayan Hanî'nin bu eseri 14 bölümden oluşmakta ve her bölümün başında medrese talebelerine nasihat türünde beyitler bulunmaktadır (Xanî, 1992).

Molla Musa el-Celâlî, Ahmedî Hânî'nin üç eserini şerh etmiştir. Nûbihara Piçûkan bu eserlerden ilkidir. Şârîh bu esere yaptığı şerhe "*Feyzu'l-Kadîri'r-Rahmân Şerhu Nevbihârâ Biçûkân*" adını vermiştir. Yapılan bu şerh 2010 yılında İstanbul'da basılmıştır.

Şârîh, esere besmele, Allah'a hamd, Hz. Peygambere salat ve selam getirerek başlar ve yaptığı şerhe "*Feyzu'l-Kadîri'r-Rahmân Şerhu Nevbihârâ Biçûkân*" adını verdikten sonra yaptığı bu işin ahiret gününde kendisine sevap olarak döneceğini umut ettiğini söyler. Daha sonra şerhinin üç makaleden oluştuğunu; birinci makalede müellifin hayatını verdiğini, ikinci makalede kaynak metni verdiğini, üçüncü makalede ise ilmi beyan ve aruzdan bahsettiğini ifade etmektedir.

Şârîh, Nûbihara Piçûkan adlı bu eseri şerh ederken önce kaynak metinden konunun bütünlüğünü göz önünde bulundurarak bir ya da birkaç beyti harekesiz verir. Eserin dibace kısmını iki başlık altında şerh eder. Birinci başlık dil başlığıdır. Bu başlıkta beyitlerde geçen her bir kelimelerin anlamını verir, izah etmesi gereken Kürtçe gramer kuralları var ise açıklama cihetine gider, ikinci başlıkta ise beytin Arapça çevirisi yapar.

Celâlî, eserin ana bölümlerinde ise dibace de olduğu gibi kaynak metinden konunun bütünlüğünü göz önünde bulundurarak bir ya da birkaç beyti harekesiz verir. Beyitlerin

kelime anlamlarını, beyitlerle alakalı gramer konularını, beyitlerin Arapça çevirilerini ve belagat konularını şerh başlığı altında verir (Celâlî, 2010b).

2.1.3. Akîdeya İmanê

Akîdeya İmanê adlı eser de Ahmedî Hânî'nin 1687 yılında Kürtçe telif ettiği ve 70 beyitten oluşan manzum bir eseridir. Hânî, bu eserinde iman ve akaid esaslarını Sünni-Eş'ari İslam anlayışı çerçevesinde ele alır. Eserde; tevhid, Allah'ın sıfatları, kader, hür irade, İslam mezhepleri vb. bölümler bulunmaktadır (Hanî, 2008).

Molla Musa el-Celâlî, Ahmedî Hânî'nin şerh ettiği ikinci eseri Akîdeya İmanê'dır. Şârîh bu esere yaptığı şerhe "*Feyzu'l-Kadiri'l-Mennân Şerhu Aqîdeti'l-İmân*" adını vermiştir. Yapılan bu şerh 2010 yılında İstanbul'da basılmıştır.

Şârîh, esere besmele, Allah'a hamd, Hz. Peygambere salat ve selam getirerek başlar, daha sonra eser hakkında kısaca bilgi verir.

Molla Musa, Akîdeya İmanê adlı eseri şerh ederken önce kaynak metinden konunun bütünlüğünü göz önünde bulundurarak bir ya da birkaç beyti harekesiz verir. Verdiği bu beyitleri iki başlık altında şerh eder. Birinci başlık dil başlığıdır. Bu başlıkta beyitlerde geçen her bir kelimenin anlamını verir, izah etmesi gereken Kürtçe gramer kuralları var ise onları açıklama cihetine gider, ikinci başlıkta ise beytin Arapça çevirisini yapar (Celâlî, 2010b).

2.1.4. Mem û Zîn

Mem û Zîn adlı bu eser de Ahmedî Hânî'ye aittir. Hânî, eserini mesnevi türünde 1690 yılında yazmaya başlamış 1695 yılında da bitirmiştir. Mesnevi 60 bölüm ve 2659 beyitten oluşmaktadır. Eserde; siyasal, sosyal, kültürel, dini, felsefi ve tasavvufi düşünceler kullanılan imge, simge ve semboller üzerinden işlenmiştir. Mesnevi; dibace (besmele ve tevhid, münacaat, na't, mi'raciyye ve sebeb-i telif), esas bölüm ve dua bölümlerinden oluşmaktadır (Hanî, 2010).

Molla Musa el-Celâlî, Ahmedî Hânî'nin şerh ettiği üçüncü eseri de Mem û Zîn mesnevisidir. Şârîh bu esere yaptığı şerhe "*Feyzu'l-Kadiri'l-Metin Şerhu Kitabı Mem ve Zin*" adını vermiştir. Celâlî'nin yaptığı bu şerh 2 cilt halinde 2018 yılında İstanbul'da İhvan Neşriyat tarafından basılmıştır.

Şârîh, şerhine besmele, Allah'a hamd, Hz. Peygambere salat ve selam getirerek başlar, Daha sonra eser hakkında birtakım bilgiler verir.

Molla Musa, şerh yaparken önce kaynak metinden konunun bütünlüğünü göz önünde bulundurarak bir ya da birkaç beyti harekeli verdikten sonra beş başlık altında kaynak metni şerh eder. Celâlî, eserin tamamında bu yolu izlemiştir.

Birinci başlık dil başlığıdır. Bu başlıkta beyitlerde geçen her bir kelimenin anlamını verir, izah etmesi gereken Kürtçe gramer kuralları var ise onları açıklama cihetine gider, ikinci başlıkta konu ile alakalı belagat konularına değinir, üçüncü başlıkta beytin Arapça çevirisini yapar, dördüncü başlıkta beytin günümüz Kürtçesini verir, beşinci başlıkta ise ta'likata yer verir. Molla Musa; dil, belagat ve ta'likat başlıkları altında konuyu izah ederken zaman zaman ayetlerden, hadislerden, klasik şairlerin şiirlerinden ve İslam âlimlerinin ileri sürdüğü görüşlerden örnekler de verir.

2.1.5. Kürtçe Mevlid

Kürtçe Mevlid, XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. Yüzyılın birinci yarısında yaşayan Mela Huseynê Bateî'nin Kürtçe telif ettiği manzum eseridir. Tespit edilebildiği kadarıyla bu eser, Kürt dili ve edebiyatı sahasında yazılan ilk manzum mevlittir. Eser 16 bölüm olup en eski nüshası Rusya'nın St. Petersburg kentinde Aleksander Jaba'nın (1801-1894) koleksiyonundaki 1791-92 tarihli nüshadır.

Molla Musa el-Celâlî, Mela Huseynê Bateî'nin telif ettiği bu Kürtçe mevlide şerh yazmıştır. Şârîh, bu esere yaptığı şerhe "*Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdî Şerhu'l-Mevlidi'l-Kurdî*" adını vermiştir. Yapılan bu şerh İstanbul'da basılmıştır.

Şârîh, esere besmele, Allah'a hamd, Hz. Peygambere salat ve selam getirerek başlar, daha sonra yaptığı şerhe "*Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdî Şerhu'l-Mevlidi'l-Kurdî*" adını verdiğini, yaptığı bu işin ahiret gününde kendisine sevap olarak döneceğini umut ettiğini söyler.

Şârîh, Kürtçe Mevlidi şerh ederken önce kaynak metinden konunun bütünlüğünü göz önünde bulundurarak bir ya da birkaç beyti harekesiz verir. Verilen bu beyitleri iki başlık altında şerh eder. Birinci başlık dil başlığıdır. Bu başlıkta beyitlerde geçen her bir kelimenin anlamını verir, izah etmesi gereken Kürtçe gramer kuralları var ise onları açıklama cihetine gider, ikinci başlıkta ise beytin Arapça çevirisini yapar.

2.1.6. Nehcu'l-Enam

Nehcu'l-Enam, Molla Halil es-Si'irdî'nin (1754-1843) Kürtçe telif ettiği manzum bir eserdir. Eser mesnevi türünde yazılmış, 22 bölüm ve 273 beyitten oluşmaktadır. Konular genel olarak akait, ilmihal ve tasavvuttur.

Molla Musa el-Celâlî, şerh ettiği Kürtçe eserlerden birisi de Molla Halil es-Si'irdî tarafından telif edilen Nehcu'l-Enam adlı eserdir. Şârîh bu esere yaptığı şerhe “*Feyzu'l-Kadiri'l-Allâm Şerhu Nehci'l-Enâm*” adını vermiştir. Yapılan bu şerh İstanbul'da İhvan Neşriyat tarafından basılmıştır.

Şârîh, şerhe besmele, Allah'a hamd, Hz. Peygambere salat ve selam getirerek başlar. Daha sonra kaynak eser, müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verir.

Şârîh, Nehcu'l-Enam'ın şerhini yaparken her bölümün başında, o bölümde işlenen konu hakkında bilgiler verir. Daha sonra kaynak metinden konunun bütünlüğünü göz önünde bulundurarak bir ya da birkaç beyti harekesiz verir. Verilen bu beyitleri iki başlık altında şerh eder. Birinci başlık dil başlığıdır. Bu başlıkta beyitlerde geçen her bir kelimenin anlamını verir, izah etmesi gereken Kürtçe gramer kuralları var ise onları açıklama cihetine gider, ikinci başlıkta ise beytin Arapça çevirisini verir. Şârîh, gerek dil başlığı ve gerekse beyitlerin Arapça çevirisi başlığı altında; ayetlerden, hadislerden, klasik şairlerin şiirlerinden ve İslam âlimlerinin görüşlerinden örnekler vererek konuyu izah eder.

2.2. Şerh Yazmasının Sebebi ve Gayesi

Şerh kelimesi sözlüklerde “bir şeyi kesmek, dilimlemek, kesip yarmak; genişletip yaymak; açıklamak, izah etmek, şerh etmek, yorumlamak; sözün kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek” anlamlarına gelip bu işi yapana da *şârih* denir. (İbn Manzûr, 1890:497). Şerh kavramı Kur'an'da *sadr* kelimesiyle birlikte “kalbi açmak yani ferahlatmak” manasında kullanılmıştır (En'âm, 6/125 2012). Şerhin ıstılahı manasını da gerek nesir gerekse manzum türünde yazılan metinlerin okuyucular tarafından daha doğru ve daha kolay bir şekilde anlaşılması gayesiyle söz konusu metinleri daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından yapılan açıklamalar, şeklinde ifade etmek mümkündür.

XVI-XIX. yüzyılları arasında Kürt Dili ve Edebiyatı sahasında manzum türünde birçok eser telif edilmiştir. Telif edilen bu eserlerin kahır ekseriyetlerinin konusu dinî niteliklidir. Molla Ahmedê Cizîrî, Ahmedê Hanî, Melayê Bateî ve Molla Halil es-Si'irdî bu

şahsiyetlerdendir. Arapça, Farsça ve Türkçe şiir yazan şairlerin şiirleri arasında olduğu gibi Kürtçe şiir yazan şairlerin şiirleri arasında da anlaşılması güç şiirler, beyitler ve kavramlar bulunmaktadır. Molla Musa el-Celâlî, bu eserleri okurken güçlüklerin farkına varmış dolayısıyla kendi dönemindeki ya da daha sonraki dönemlerdeki okurların bu metinleri doğru bir şekilde anlamalarını sağlamak gayesiyle problemin hal çaresini bulma cihetine gitmiştir. Bu nedenle Molla Musa söz konusu şairlerin şiirlerinin diğer insanlar tarafından doğru anlaşılmasını sağlamak, beyitlerde bulunan müşkil durumları açıklamak, şiirlerde geçen kavramların yanlış anlaşılmasını önlemek ve bu şiirlerden anladıklarını diğer insanlarla paylaşmak gayesiyle bu metinleri şerh etmiştir. Ayrıca şerh ettiği eserlerle geçmişe ait olan bilgi ve kültür birikimini yeni nesillere aktarmayı da hedeflemiştir.

2.3. Yaptığı Şerhin Özellikleri ve İzlediği Yol

Kürt edebiyatında daha çok mensur şerhler yapılmıştır. Molla Musa da bu geleneğe uyarak manzum metinlere mensur şerh yazmıştır. Celâlî, genel olarak şerhini kısa tutmuş ve müellifin ya da şairin kast ettiği manayı derinlemesine inmeden özlü bir şekilde ifade etmiştir. Şârih, Arapça ve Kürtçe telif edilen dini ya da edebi eserlere şerh yazarken dil olarak Arapçayı tercih etmiştir. Bize göre Arap dilini seçmesinin nedeni, kendisinin medreselerde Arapça tedrisat görmesi ve hedef kitlesinin de genel olarak medrese ehli olmasından kaynaklanmaktadır.

Molla Musa el-Celâlî diğer eserlerinde olduğu gibi konumuz olan eserlere şerh yazarken de sadece Arap alfabesini kullanmıştır. Ancak kaynak metni yazarken Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki medreselerde tedrisatın yapıldığı Kürtçenin Kurmanci lehçesinin ses fonetiğine uyarlanmış Arap alfabesini kullanmıştır. Şârih, şerh yazarken kaynak eserle şerhi bir arada bulundurmaya tercih etmiştir. Şerhi adlandırırken de kaynak eserle şerhi bir arada ifade edecek bir adlandırma yolunu seçmiştir. Örneğin Ahmed-i Hanî nin Mem û Zin adlı mesnevisine yazdığı şerhe “*Feyzu'l-Kadiri'l-Metin Şerhu Kitabi Mem û Zin*” adını vermiştir.

Celâlî, şerhlerine besmele, Allah’a hamd ve Hz. Peygambere salavat getirerek başlamıştır. Daha sonra klasik Arapça da gelenek olan “*emmâ ba’du/ bundan sonra*” ifadesinden sonra müellifin biyografisini verir. Daha sonra eser hakkında genel bilgiler

verdikten sonra gerekli gördüğü bölümlerde eserin konusu ile alakalı İslam âlimlerinin görüşlerine de yer verir.

2.4. Şerh Yaparken Kullandığı Metot

Molla Musa, metinleri şerh ederken geleneksel şerh metodunu kullanmıştır. Bu yöntemi kullanmak için bir şârihin her şeyden önce şerh edeceği kaynak metnin dilini iyi derecede bilmesi yani o dilin lügatinden, etimolojisinden ve o dildeki lafızların zamanla kazandığı ya da kaybettiği manalardan haberdar olması gerekir. Bununla birlikte eserin vücut bulduğu dönemin kültürünü ve sosyolojik yapısını tanınması da çok önemlidir. Bütün bunların yanında şârihin şerh edeceği kaynak metni açıklayacak kadar İslami ilimlere, belagat, felsefe, mantık, tarih, tıp vb. bilim dallarına da vukufiyetinin olması gerekir. Ayrıca şerh yapan kişinin iyi bir şârih olabilmesi için ileri derecede Arapça ve Farsçayı da bilmesi lazımdır.

Molla Musa el-Celâlî'nin ilmi hayatına ve arkasında bıraktığı eserlere baktığımızda kendisinin derin bir İslamî bilgiye sahip olduğunu anlamak mümkündür. Eserleri incelendiğinde kendisinin tarih, felsefe, mantık ve belagat ilimlerine aşina olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Arapça telif ettiği eserler de gösteriyor ki kendisi bu dili ana dili gibi bilmektedir. Kendisinin ana dilinin Kürtçenin Kurmanci lehçesi olması hasebiyle bu dilin de inceliklerine vakıf bir âlimdir.

Celâlî bu ilimi donanımına sahip bir şahsiyet olarak konumuz olan Kürtçe manzum eserlere şerh yazmıştır. Konunun anlaşılabilmesi için Celâlî'nin yazdığı şerhleri üç kategori de ele almak gerekir. Birinci kategoride *Nûbihara Piçûkan*, *Akîdeya İmanê ve Nehcu'l-Enam*'ı, ikinci kategoride *Kürtçe Mevlid*'i, üçüncü kategoride de *Mela Ehmedê Cizîrî Divanı* ile *Mem û Zîn*'i ele almak gerekir.

Molla Musa, birinci kategoriye koyduğumuz manzum metinlere şerh yazarken önce şerh edeceği metni verir daha sonra metnin şerhine geçer. Kaynak metni verirken konunun bütünlüğüne dikkat ederek bazen bir beyit bazen de bir kaç beyti harekesiz bir şekilde verir. Şârih, şerh edeceği metinde geçen her bir kelimenin lügat manasını verdikten sonra metinde geçen gramer konularını ehemmiyetine göre uzun ya da kısa izah eder. Metinde geçen kelimelerin anlamlarının daha iyi açıklanması veya ilgili gramer konusunu anlaşılır hale getirmek için de bazen ayetlerden, hadislerden, Arap şiirinden ya da İslam âlimlerinin ilgili konuyu ele alış şekline örnekler verir. Kaynak metni Arapçaya çevirip

kısaca izah ettikten sonra metinde asıl kast edilen manayı verir ve metinde saklı olan anlam dünyasını ortaya çıkarmak için de bazen ayetlerden, bazen hadislerden bazen de klasik Arap şairlerin şiirlerinden örnekler verir. Kürt dili ve edebiyatı sahasında yazılan edebi metinlerin içerisinde Ahmedî Hanî'nin *Nûbihara Piçûkan* adlı eseri aruz vezninin kullanılması açısından zirve noktalardan biri olması nedeniyle Molla Musa bu metni şerhe başlamadan önce aruz ilmi hakkında da kısaca bilgi vermiştir.

Şârih, ikinci kategoriye koyduğumuz manzum metni şerh ederken yukarıda birinci kategorideki metinler için izah edilenlerin dışında eserin bazı bölümlerinin başında, bölümde işlenen konu hakkında birtakım izahatlarda bulunur. Yaptığı izahatlarda konu ile alakalı İslam âlimlerinin görüşlerine de sık sık yer verir.

Celâli, üçüncü kategoriye koyduğumuz manzum metinleri şerh ederken yukarıda birinci ve ikinci kategorideki metinler için izah edilenlerin dışında kaynak metnin Arapça çevirisini verdikten sonra söz konusu beyitlerin günümüz Kürtçesini de verir. Günümüz Kürtçesini verirken memleketi olan Doğubayazıt şivesini kullanmaktadır. Beyitleri, diyer iki kategoridekilerin aksine harekeli verir. Kaynak metnin Arapça çevirisi ve günümüz Kürtçesinden hemen sonra beyitlerde geçen belagat konularına değinir. Konuyu; ayet, hadis, klasik Arap şiiri ve İslam âlimlerinin konu hakkında ileri sürdükleri görüşlerle açıklar. Daha sonra kaynak metinle alakalı ta'lik³ konusunu işler. Şârih, burada kaynak metinden ne anladığını ifade eder yani kendi yorumunu ekler.

Molla Musa, müelliflerin eserlerinde sundukları fikirlerin sahih bir şekilde anlaşılması ve izah edilebilmesi adına yaptığı şerh çalışmalarında dikkate şayan bir özellik de şudur ki o, şerh edeceği kaynak metnin sadece bir nüshasını dikkate alıp şerh etmemiştir. Bunun aksine imkânlar ölçüsünde şayet var ise eserin diğer nüshalarına da ulaşmış, varsa nüsha farklarına da dikkat ederek şerhini yazmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Molla Musa el-Celâli'nin, Kürtçe yazılan bazı manzum eserlere yazdığı mensur şerhler üzerine yapılan bu araştırma neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

³ Ta'lik, şerhle alakalı bir kelimedir. Arapçadan dilimize geçmiş "ilişmek, yapışmak anlamına gelir. İstihlâ manası hâşiyeye amacıyla yapılan ilaveler ve açıklamalar demektir. Bununla birlikte yorum içeren hâşiyelere ta'lik diyenler olduğu gibi, ta'liki bir metnin bazı kısımlarının tashihi ya da izahı veya daha fazla bilgilendirmek amacıyla ilave edilmiş olan mülâhazalar ve hâşiyeye göre daha özel ve önemli açıklamalar diye tarif edenler de vardır. Geniş bilgi için bkz. (Yazar, 2011:13).

Molla Musa, yaptığı şerhlerde “Geleneksel Şerh Metodunu” tercih etmiştir. Bu yönüyle kendisinden önce şerh yapan şârihlerin kullandıkları metodları kullanmaktan kaçınmamıştır.

Şârih, şerh ettiği eserlerin tamamında kullandığı dil Arapçadır. Vardığımız kanaate göre eserleri şerh ederken Kürtçeyi ileri derecede bilmesine rağmen Arapçayı seçmesinde iki amacı vardır. Birincisi, hedef kitlesinin medrese ehlinin olması, ikincisi ise bu eserlerden Arapların da istifade etmelerini sağlamaktır.

Celâli'nin kullandığı dil sadedir, anlaşılması zor, kelime ve kavramları kullanmaktan imtina etmiştir. Bu üslubunu, hem Arapçada hem de Kürtçede göstermiştir.

Molla Musa, telif edilen esere şerh yazarken tek bir nüsha ile yetinmemiş, imkânlar ölçüsünde kaynak metnin var olan diğer nüshalarına da ulaşmış, varsa nüsha farklılıklarını da göz önünde bulundurarak açıklamalarını yapmıştır.

Celâli, şerh yaparken, müellifin anlatmak istediklerini anlaşılır hale getirmek için zaman zaman Kur'an'dan, Hadis'ten, klasik Arap şiirinden ve İslam âlimlerin konu hakkında serdettikleri sözlerden örnekler vermiştir. Bunu yaparken en çok Kur'an'dan ayetler getirmiştir.

Molla Musa'nın yaptığı şerhler incelendiğinde kendisinin ileri düzeyde İslamî ilimlere hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Şârih, İslamî ilimlerin yanında tarih, edebiyat, belagat, mantık ve felsefe ilmine de vakıftır.

Şârih, şerh ettiği eserlerin orjinal metinlerini verirken bazılarını harekeli bazılarını da harekesiz vermiştir.

Molla Musa daha fazla açıklama ihtiyacı duyduğu kısımları “belagat” başlığı altında ele alıp açıklamıştır.

Şârih, şerhini yaparken zaman zaman okuyuculara seslenmekte, bu metotla okuyucularıyla bağlantı kurup onların dikkatlerini yaptığı şerhe çekmeyi amaçlamıştır.

Celâli, şerh yaparken yer yer tekrarlara düşmüştür. Özellikle belagat başlığı altında yaptığı izahatlar da kurduğu cümleler arasında bazen fark bulunmamaktadır.

Molla Musa, Nûbihara Piçûkan'ın şerhini yaparken dibace bölümünde kaynak metni verdikten sonra şerh kısmını dil başlığı altında verip Arapçaya çeviriye geçmektedir.

Ancak dibace kısmından sonraki bölümlerde kaynak metni verdikten sonra metin şerhini dibacenin aksine “şerh” başlığı altında yapmıştır. Bu da şârîhin zaman zaman kullandığı metotta farklı yollar denediğini göstermektedir.

Yaptığımız araştırmaya göre Şârîh; Kürtçe Mevlid, Nehcu'l-Enam, Akîdeya İmanê ve Nûbihara Piçûkan adlı eserlere yazdığı şerhler birbirinden bağımsız bir vaziyette 2010 yılında İstanbul'da Sembol Yayınları tarafından basılmıştır. Bu dört eser daha sonra yine İstanbul'da İhvan Neşriyat tarafından *Mecmuatu'l-Fuyûdât* ismiyle tek cilt halinde basılmıştır.

Molla Musa el-Celâlî, kaynak metinde geçen kelimelerin anlamlarını verirken konuyu izah etmek için zaman zaman Kürtçenin dilbilgisi kurallarını teferruata boğulmadan anlatmıştır.

Günümüzde bölgemizde Arapçayı iyi derecede okuyup anlayan okuyucu sayısının oldukça azalması nedeniyle yapılan bu şerhlerin, imkân varsa Kürtçeye yoksa Türkçeye çevrilerek yeniden yayınlanması ve daha geniş bir okuyucu kitlesine kavuşturulmasının gerekliliği hususu önem arz etmektedir.

Şârîh, konuyu izah etmek ve sözünü daha güçlü hale getirmek için zaman zaman faydalandığı eserlerin sadece isimlerini zikretmiştir. Araştırmacı ve akademisyenlerin yapılan bu şerhlerden yeterince faydalanabilmeleri için işin uzmanları tarafından bu eserlerin günümüz ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde tahrîç ve tedkikleri yapıp yeniden yayınlanmalıdırlar. Böyle bir çalışmanın yapılması durumunda söz konusu eserlerden azami derece istifade edilme imkânının doğacağı muhakkaktır.

Yapılan bazı şerhlerde kaynak metin harekeli verilmişken bazılarında hareke kullanılmamıştır. Arap alfabesiyle okuma güçlüğü çeken akademisyen, araştırmacı ve okurların bu eserleri doğru okumaları için kaynak metinlerin tamamı harekeli bir şekilde yeniden yayınlanmasının gerekli olduğu müşahade edilir.

Kaynakça

Benek, A. (Direktör). (2017, Mayıs 29). Wext Çawa Derbas Bû—Beşa 292, *TRT KURDÎ*.

Celâlî. (2009a). *Nûru'l-Basar fî Menâkibi'l-Eimmeti'l-İsney Aşer* (1. bs). Sembol Yayınları.

- Celalî, M. M. (t.y.). *Şerhu Ebyâti Târihu 'l-Hulefâ* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celalî, M. M. (1997). *Bazı Şüphelere Cevaplar* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celâlî, M. M. (2003). *Mecmuatu 'l-Ulum*. Şefkat Yayıncılık.
- Celalî, M. M. (2005). *Mecmûatu 'l-Kasâid* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celalî, M. M. (2006a). *Mecmuatu 'l-Fetâvâ* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celalî, M. M. (2006b). *Mecmûatu 'l-Fevaid* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celalî, M. M. (2006c). *Mecmuatu 'l-Makâsid* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celalî, M. M. (2007). *Mevlid ve Divan* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celalî, M. M. (2008a). *Hâşiyetun 'alâ İşârâti 'l-İ'câz* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celalî, M. M. (2008b). *Kızıl İcaz Şerhi* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celalî, M. M. (2008c). *Şerhu Kasâidi İbnü 'l-Fâriz* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celalî, M. M. (2009b). *Celâu 'l-Ayneyn fî Menâkıb-i 'l-Hateneyn Osman zî'n-Nûreyn ve Alî Ebî's-Sıbteyn* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celalî, M. M. (2009c). *El-Envâru 's-Satia Fi 'l-Ecvibeti Ani 'l-İ'tirâdâti 'l-Vârideti Alâ 'l-Hulefâi 'l-Erbaati* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celalî, M. M. (2009d). *Mecmuatu 'r-Resâil* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celalî, M. M. (2009e). *Nefyu 'l-Ciheti ve 'l-Hulûli ve 'l-İttihâdi ve 'l-Mekân 'anil 'llâhi 'l-Vahidi 'l-Kahhâri 'r-Rahmân* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celalî, M. M. (2009f). *Senau 's-Sakaleyn fî Menâkıb-i 'ş-Şeyheyn Ebî Bekir Es-Sıddık ve Ömer El-Farûk* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celalî, M. M. (2009g). *Ta 'likât 'Alâ Haşiyeti 'l-Kızılçı 'Alâ Tasrifî 'l-Eşnevî* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celalî, M. M. (2010a). *Feyzu 'l-Kadiri 'l-Allâm Şerhu Nehci 'l-Enâm* (1. bs). Sembol Yayınları.

- Celâlî, M. M. (2010b). *Feyzu'l-Kadiri'l-Mennân Şerhu Aqîdeti'l-Îmân* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celâlî, M. M. (2010c). *Feyzu'l-Kadiri'r-Rahmân Şerhu Newbihârâ Biçûkân* (1. bs). Sembol Yayınları.
- Celâlî, M. M. (2012). *Mecmuatu'l-Fuyûzât* (1. bs). İhvan Yayınları.
- Celâlî, M. M. (2018a). *Feyzu'l-Kadiri'l-Metin Şerhu Kitabu Mem ve Zin* (1. bs, 1-2). İhvan Yayınları.
- Celâlî, M. M. (2018b). *Hediyetu'l-Fakîr Fî Beyâni Ezkâri'l-Kadîr* (1. bs).
- En'âm 6/125. (2012). *Kur'an-ı Kerim*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Gecit, M. S. (2015). Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevi Sempozyum Bildirileri. *Molla Musa Celâlî ve Kürtçe Mevlit Üzerindeki Şerh Çalışması*, 157-182.
- Geçit, M. S. (2017). Uluslararası Din Bilimleri Çalıştayında. *Medrese Eğitiminde Yeni Bir Teklif: Molla Musa El-Celâlî Örneği*, 491-503.
- Güler, H. (2019). *Molla Musa el-Celâlî'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Mezheplerine Bakışı* [Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hanî, A. (1992). *Nûbar, Latin Alfabesine Çeviren, Zeynelabidin Zınar* (1. bs). Fırat Yayınları.
- Hanî, A. (2008). *Eqîdeya İmanê, (Analiz ve Şerh: Kadri Yıldırım)* (1. bs). Avesta Yayınları.
- Hanî, A. (2010). *Mem û Zin* (1. bs). T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İbn Manzûr, C. M. b. M.-E. (1890). *Lisanu'l-Arab* (1. bs, C. 2). Daru'l-Me'arif.
- Melayê Cizîrî. (2011). *Dîwana Melayê Cizîrî (Berhevkar: Tehsin İbrahim Doski)* (1. bs). Sipîrêz.
- Sönmez, N. (2015). Hâfız-ı Şîrâzî – Melayê Cizîrî Karşılaştırması (Aşk, Gül, Bülbül, Rinde, Züht ve Dini Semboller Açısından). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(Ekim 2015), 137-149.

Yazar, S. (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Youssef, A. (2019). *Molla Musa el-Celâlî'nin Nahiv ve Sarf'taki Metodları* [Yüksek Lisans Tezi]. İğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EKLER

Molla Musa el-Celâlî'nin Kürtçe eserlere yazdığı şerhlerden örnek sayfalar:

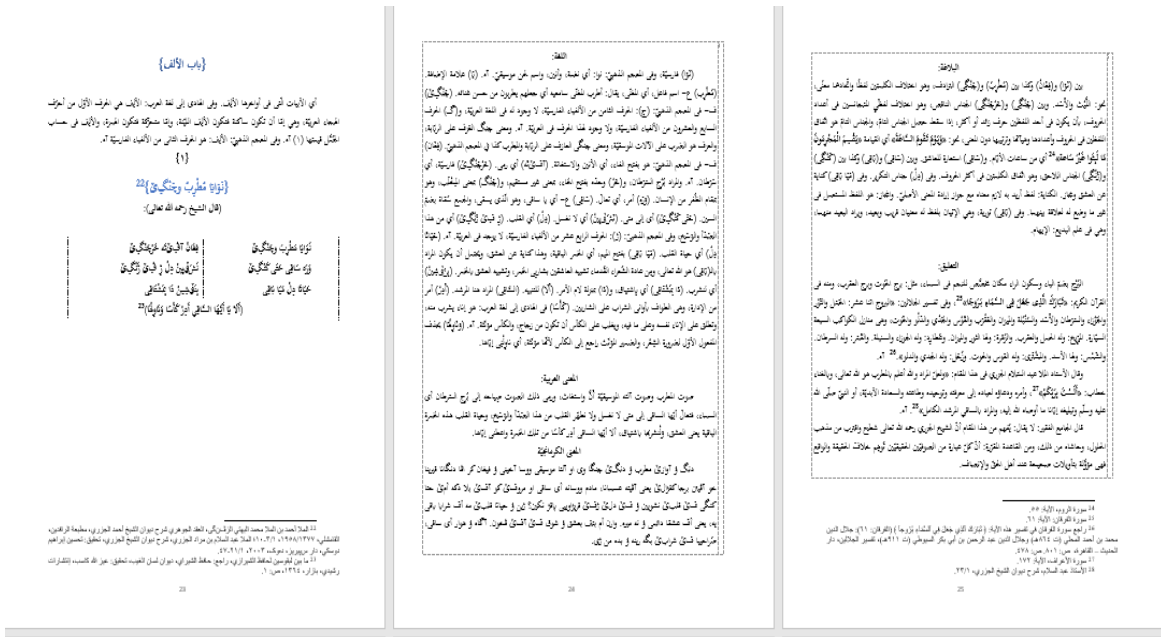
مجموع رسائل الأستاذ الملا موسى الجلالی
سلسلة الأدب الإسلامي الكردي
(*)

فیض القدير الباری
شرح دیوان الملا أحمد الجزری
(۱)

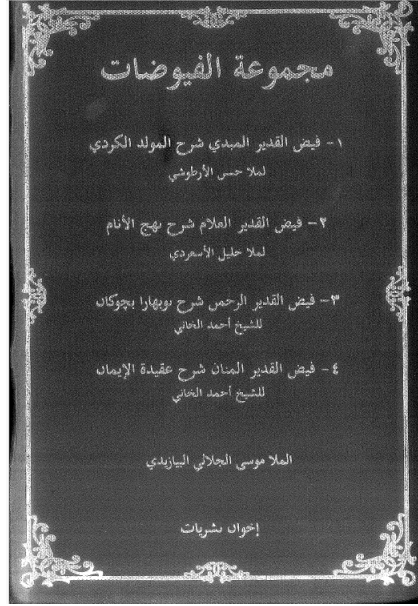
سید ملا موسی الجلالی البیازیدی
(رحمة الله تعالی)

التصیر والتصحیح والتعلیق:
الملا محمد فید بن الملا موسی الجلالی
أ.د. محمد صالح بن الملا موسی الجلالی

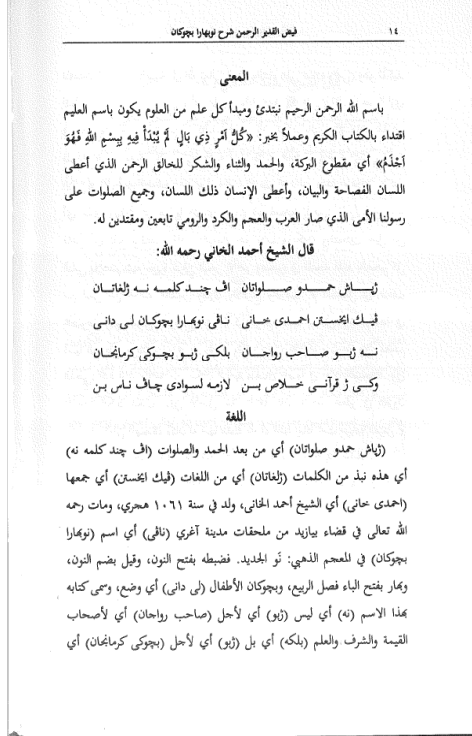
Şekil 1: Feyzu'l-Kadiri'l-Barî Şerhu Divanu'l-Mela Ehmed el-Cizîrî'nin kapak sayfası

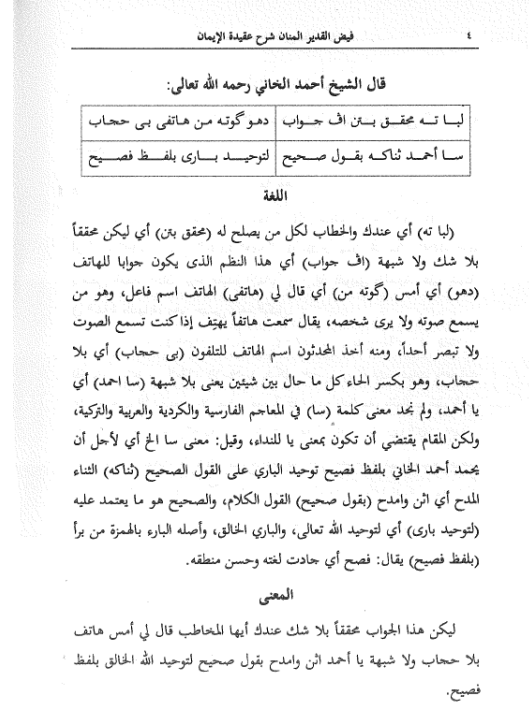
Şekil 2: Feyzu'l-Kadiri'l-Barî Şerhu Divanu'l-Mela Ehmed el-Cizîrî'nin örnek sayfaları

Şekil 3: Kürtçe Mevlid, Nehcu'l-Enam, Nûbihara Piçukan ve Akideya İmanê'nın şerhinin bir arada bulunduğu eserin kapağı

Şekil 4: Feyzu'l-Kadîrî'r-Rahmân Şerhu Newbihârâ Bîçûkân'nın örnek sayfaları

Şekil 5: Feyzu'l-Kadiri'l-Mennân Şerhu Aqîdeti'l-Îmân'nın örnek sayfaları

الباب الأول

في ميحث الحمد

قال الناظم رحمه الله تعالى:

حمد بى حد بو خدای علمین	أو خدای دایه مه دین مبین
أم کرینه أمأ خیر البشر	تسابع وی مقتدای نامور
أو خدای مالک ملک عظیم	دایه مه میراث قرآناکیر
دین مه کر کامل ونعمت تمام	یعنی دامه احمد ودار السلام

اللغة

(حمد) الحمد هو الثناء باللسان على قصد التعظيم سواء تعلق ذلك الثناء بالنعمة أو بغيرها. والشكر فعل ينبئ عن تعظيم المنعم لكونه منعماً سواء ذلك الفعل باللسان أو بالجنان أو بالأركان (بى حد) بياء غير خالصة للنفي والسلب، والحد هو منتهى الشيء أي بلا نهاية (بو) مخفف من زبو أي لأجل (خدای علمین) أي رب العالمين (أو خدای) أي هو الرب (دایه) فعل ماضى أي أعطى (مه) ضمير المتكلم مع الغير (دین مبین) الدين هو ما شرعه الله تعالى على لسان نبيه من الأحكام، والمبين اسم فاعل من أبان أي أتضح، وهذا إشارة إلى أن الحمد هنا مقابلة النعمة (أم) ضمير المتكلم مع الغير (کرینه) فعل ماضى أي جعلنا، والثبوت المفتوحة للجمع لكنه باعتبار المفعول (أمأ خیر البشر) الأمة الجامعة، والجمع أمم، والخير اسم تفضيل بمعنى الأفضل، والبشر الإنسان ذكراً

قال الناظم رحمه الله تعالى:

صل يا رب على خير البشر	تا هین طبرو بخون بر شجر
أو حبيب رهینا هفت آسمان	هر دو عالم قالب أو روح روان
خاکبای احمد أو بیت الحرم	لو شریفن زسزم و رکن و مقام

اللغة

(صل) فعل أمر (على خير البشر) معناه واضح (تا) بمعنى حتى (هین) أي توجد (طبر) أي ما يطير بجناحيه (بخون) أي تزحم (بر شجر) أي على الشجر (أو ضمير غالب راجع إلى خير البشر (رهینا) أي ضياء (هفت آسمان) أي سبع سموات (هر دو عالم) أي عالم الغيب والشهادة، أو عالم الأرواح والأشباح، أو الثقلان (قالب) أي جسد (أو روح روان) في المعجم الذهبي: روان بمعنى الروح، وقال الشيخ إبراهيم الجبوري في شرح جوهره التوحيد: للشهر علم تعدد الروح في كل جسد، وصرح العز بن عبد السلام بأن في كل جسد روحين: إحداها روح اليقظة التي أجرى الله تعالى العادة بأنها إذا كانت في الجسد كان الإنسان مستيقظاً، فإذا خرجت منه نام، وراحت تلك الروح للنمات. والأخرى روح الحياة التي أجرى الله تعالى العادة بأنها إذا كانت في الجسد كان حياً فإذا فارقت مات. (خاکبای احمد) أي تراب قدمه (أو بيت الحرم) أي تلك الكعبة للمظنة (لو) للتعليل أي لذلك (زسزم) بتر عند الكعبة (رکن) أي ركن البيت (مقام) أي مقام إبراهيم على نبينا وعليه السلام.

المعنى

صل يا رب على خير البشر حتى توجد الظفر وترتم على الأشجار، وذلك الحبيب هو ضياء لل سبع السموات وكلا العالمين جسد، وهو روحه وتراب قدمه ﷺ هو ذلك البيت الحرم، ولذلك شرف بتر زسزم و رکن البيت ومقام إبراهيم ﷺ.

Şekil 6: “Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdi Şerhu'l-Mevlidi'l-Kurdi” in örnek sayfalari

وکی کو دگل وی عمل زبی بکی	تو ایمان و اسلام کامل دکی
معانی ز وی بوی اقرن گوہ بدی	تو معبودی بالحق تونی زیل خدی

اللغة

(وکیکن) أي ولكن (قه بك) أي قطعاً أحدها (بى بکی) أي بدون الآخر (نابین) أي لا يكون ولا يوجد فلا يوجد مؤمن ليس بمسلم ولا مسلم ليس بمؤمن (مسلمانى) أي الإسلامية الحقيقية (بى هو دوان) أي بدوئها (نابین) أي لا توجد لأن من آمن بالقلب ولم يعمل بالظاهر كان مؤمناً عاصياً، ومن عمل بالظاهر فقط ولم يؤمن بالقلب كان منافقاً (تو) أي أنت (معناى شهدى) أي معنى كلمة الشهادة (كو باور بکی) أي إن أيقنت وأذعت بمعنى كلمة الشهادة (تلفظ) أي التكلم باللسان (اگر قادری بى بکی) أي إن كنت قادراً به بأن لم تكن أحرس (زى كترى تو) أي أنت من الكفر (بى شك) أي بلا شك وشبهة (هو خارج دکی) أي تخرج نفسك عن الكفر (ولی) أي ولكن (اصل دینی) أي أصل الدين (تو حاصل دکی) أي تحصل أنت (وکی کو دگل وی) أي إن كنت مع ذلك التصديق والنطق بكلمة الشهادة (عمل زبی بکی) أي تعمل أيضاً (تو ایمان و اسلام کامل دکی) أي تكمل أنت الإيمان والاسلام، فالعمل من كمال الإيمان، وهو يزيد بزيادة وينقص بنقصه كما هو المشهور عند الأشعرين (معناى زوی) أي المعاني لكلمة الشهادة (اقرن) أي هذه المكتوبات (اگره بدی) أي استمع إليها (تو معبودی بالحق تونی زیل خدی) أي لا معبود بحق ومستحق للعبادة غير ذات الواجب الوجود تعالى وتقدس، وكلمة بل بمعنى غير في لغة

بعضهم عبارة سعد الإسلام شرح نوح الألام هكذا فمعناها لا معبود إلا إلهنا أي معنى الشهادة التفصيلي ان تتيقن وتصديق أن لا معبود إلا الله.

المعنى

ولكن لا يوجد أحدهما بدون الآخر والإسلامية الحقيقية لا توجد بدوئها، وإن أيقنت وأذعت مفهوم كلمة الشهادة ونطقت بها أيضاً إن كنت قادراً على النطق أخرجت نفسك عن الكفر وحصلت أصل الدين وإن عملت بفعل المأمور به واجتنب للنهي عنه بعد التصديق والنطق بكلمة الشهادة فقد استكمل الإيمان والاسلام والمعاني لكلمة الشهادة هذه فاستمع إليها لا معبود بحق ومستحق للعبادة غير ذات الواجب الوجود تعالى وتقدس.

اعلم أيها المخاطب المنصف الذي هو بالأخلاق الفاضلة متصف إننا نريد أن نقل بعض عبارات بعض العلماء العظام والفحول الكرام بعون الملك العلام لتوضيح هذا المبحث وتفصيل هذا المقام فنقول:

قال العلامة ابن أبي العز الحنفي في شرح العقيدة الطحاوية:

اختلف الناس فيما يقع عليه اسم الإيمان اختلافاً كثيراً؛ فذهب مالك والشافعي وأحمد والأوزاعي وإسحق بن راهويه وسائر أهل الحديث وأهل الظاهر وجماعة من المتكلمين إلى أنه تصديق بالجنان وإقرار باللسان وعمل بالأركان. وذهب كثير من أصحابنا إلى ما ذكره الطحاوي رحمه الله تعالى أنه الإقرار باللسان والتصديق بالجنان. ومنهم من يقول: إن الإقرار باللسان ركن زائد ليس بأصلي. وإلى هذا ذهب أبو منصور الماتريدي رحمه الله تعالى. ويروى عن أبي حنيفة رضي الله تعالى عنه وذهب الكرامية إلى أن الإيمان هو الإقرار باللسان

Şekil 7: Feyzu'l-Kadiri'l-Allâm Şerhu Nehci'l-Enâm 'in örnek sayfalari

فيض القدير المتين

شرح
كتاب مم وزين

الجزء الأول

تأليف

ملا موسى الجلابي البيازندي

فيض القدير المتين

شرح
كتاب مم وزين

الجزء الثاني

تأليف

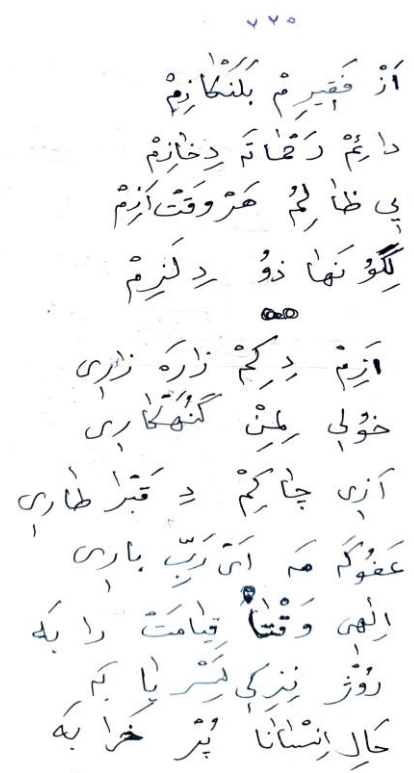
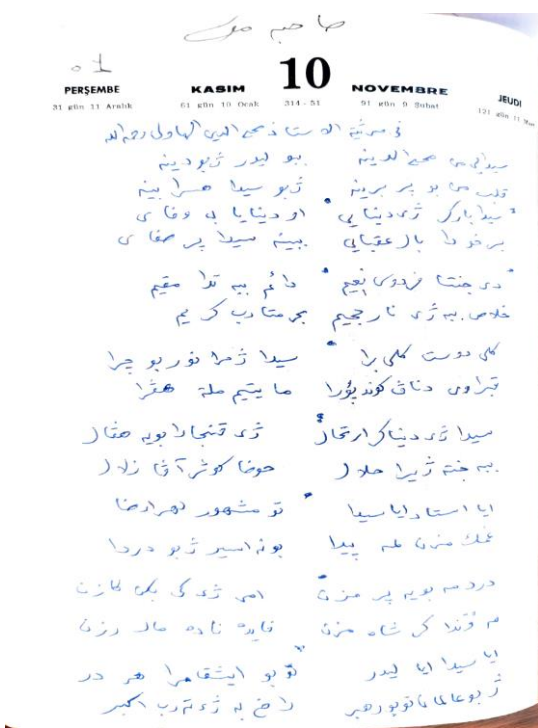
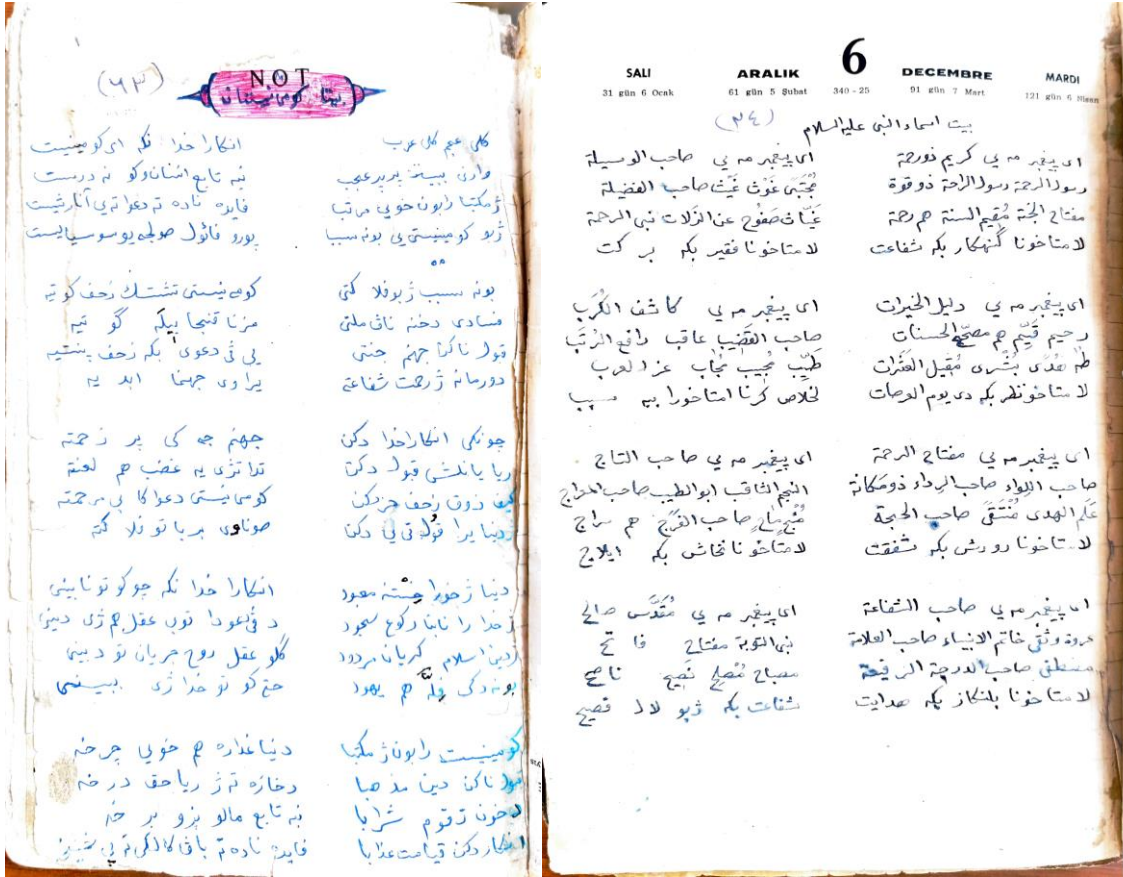
ملا موسى الجلابي البيازندي

Şekil 8: Feyzu'l-Kadiri'l-Metin Şerhu Kitabi Mem ve Zin'nın 1.ve 2. Cildinin Kapağı

<p>قال الشيخ الحان رحمه الله تعالى:</p> <p>أَفْ عَالَمٌ وَ آدَمِيٌّ وَ فَشَلَهُوْهُ * أَفْ تَكْرِي وَ مَا يَسُوْا يُؤَيُّوْهُ عَجِيْبًا يَنْهَى بَيْنَهُ وَ سَتَاوَهُ وَ دُشْرُوْهُ * فَتَقِيْبُ رِيْاضِ خُلُقٍ وَ الْفَتْرُوْهُ أَنْسَى نَهَى بَلَقَطُ كَيْفٌ دُوْ عَالَمٌ * مُؤَيِّدٌ كَيْفٌ غَرْبُ حَيْهَ آدَمُ آدَمُ يَحْدُوْهُ بِنَاكٍ وَ زِيْرٌ دُوْاْنَهُ * بِنَاكٍ خَرْفَهُ وَ أَمْرٌ كَيْفٌ فَكَانَهُ الْمَعْنَى:</p> <p>قوله: أف عالم و آدمي و فشلوه: أي هذا العالم. قوله: آدمي في المعجم اللهي أن كلمة آدم تأتي بمعنى إنسان. قوله: مشهود أي الظاهر من الخلق. قوله: أف تكري و ما يسوا يؤيوه: أي تكري أي كبرياء و ما يسوا أي ما اتقى ذاته وجوده أو كمال وجوده ضروريا كوجود الباري تعالى وفتح وهو ما اتقى ذاته عنده أو كان عنده ضروريا كشيء الباري تعالى وفتح جائر وهو ما استوى امتاعه وفتح امتاعه أي ليس وجوده ضروريا ولا عنده كما سوى الله تعالى من المخلوقات. قوله: عجيبا ينهى بينه و ستاوه و دشروه: أي عجيبة أي عظمة مداره مدار الشيء ما يدور عليه و مدار الأمر ما يجري عليه. قوله: دير أي تدبير أيهزم الدينية والدنيوية. قوله: فياض وهو نفتح فتشديد صيغة مبالغة أي الدهاب الجواد. قوله: رياض بكسر الراء جمع روضة أو نفتح فتشديد صيغة مبالغة أي المطوع للذليل بصفة اسم الفاعل يقال رياض الشيء أي عطفه. قوله: خلق والأمر أي علم الخلق وعلم الأمر. قيل عالم الخلق من سطح العرض الأسفل إلى مركز الثواب وعلم الأمر ما فوق العرض. وقيل عالم الخلق هو العالم</p>	<p>المشعور ويسمى بالملك وعالم الأمر هو العالم الإلهي العبي ويسمى بالملكوت وهذا القياس من قوله تعالى في سورة الأعراف: ﴿أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾. قوله: أمري، ته بلفظ كن أي أمرك الذي صدر بلفظ كن وهو صيغة أمر من كان يكون وهذا إشارة إلى قوله تعالى: ﴿إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾. قوله: ذو عالم أي عالمين وهما عالم الأحياء وعالم الأرواح يشير إلى ذلك بقوله الأبي: أُصْبِحُ مَرْمِيحٌ زُ نَاسُوتٍ * أُرُوْحُ مَسْوُحٌ بِلَا هَسُوْتِ وقيل: هما علما الغيب والشهادة. وقيل: هما علما الأكون والإنسان. قوله: موجود كرن أي أوجدتها. قوله: عرض وهو بفتح العين والمجاعة والقصود بقال فهمت عرضك أي قصدك. قوله: جه حرف استفهام. قوله: آدم جواب الاستفهام والمراد به النوع الإنساني. قوله: آدم نحوه أي نفسه وشخصه. قوله: يك ز هود وانه أي فرد من أفراد هذين العالمين. قوله: يك حرفه أي حرف واحد من أمر كن والمراد بالحرف النفس كما يضح بذلك بقوله: حرفا كو مه كقوى نفس هوره أي نفس من قنوى النفس الأولى على صحيفة العالم. المبالغة:</p> <p>في الجمع بين عالم وآدم التضاد والتناسب. وبين مشهود وموجود الجاس اللاحق، والبيت الثاني تلميح إلى قوله تعالى: ﴿أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾. وبين فياض ورياض التناسب على تقدير. وبين خلق والأمر التضاد، والبيت الثالث تلميح إلى قوله تعالى: ﴿إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾. وبين يك و ذو التناسب. وبين كن وكان جاس الاستفهام</p>	<p>العلم بالعربية:</p> <p>هذا العالم وهؤلاء البشر وهذا الخلق الظاهر وما سوى ذلك من الموجودات كلها تحتاج إلى بك في تدبير أمرها با خالق رياض على المحسوسات والغيبيات. أمرك الذي صدر بلفظ "كن" أوجد علمين وما العرض من ذلك؟ العرض من ذلك هو آدم. إن آدم بناته هو أحد العالمين. إنه حرف من لفظ كن فكان. والعلم باللهجة الكرمانجية:</p> <p>أف عالم و بشر و خلق و غير وان ز موجودات نام جهان ته نه د تدبيرا أمرى خود دا با خالق جيمين علما حسي وحيي. أو أمر ته بي جي بويه بلفظ كن أوى دو عالم جي كيه. عرض ز وى چه به ؟ عرض آدمه. آدم فورك ز أفراد هردو علما به. آدم حرفك ز لفظ "كن فكان" به.</p> <p>التعليق:</p> <p>أشار الشيخ الحان إلى أن الإنسان هو المخلوق الذي خلقت من أجله الأكون لأنه مخلوق عاقل ومن حقه أن يسود الأرض ولذا جعله الله تعالى خليفة في الأرض ووجه إلى أن الخلق لم يخلق من أجله بعض المسلمين إلى أن حرف الكاف في كن يقول بالكون وحرف النون للإنسان وعلى هذا فإن آدم مثلا الإنسان هو أحد هذين الطرفين كما قاله الشيخ الحان. وفي الصلوي على الجلابي: آدم مأخوذ من آدم الأرض فخلق من جميع أجزائها وكانت ستن جزأ ولذلك كانت طابع بينه سبعين طمعا وتمارة الطهار والضموم ستين وعاش من العمر تسعة وستين. أم.</p>
--	---	---

Şekil 9: Feyzu'l-Kadiri'l-Metin Şerhu Kitabi Mem ve Zin'nın örnek sayfaları

Şekil 10: Kendi el yazısıyla yazdığı Kürtçe kasidelerinden örnek sayfalar